

ПЕРСОНАЛІЇ

В. О. Захаржевська

ТВОРЧИЙ СВІТ НИКОЛИ ВАПЦАРОВА Й УКРАЇНА (до 100-річчя від дня народження митця)

Болгарський поет-новатор і драматург ХХ ст. Никола Вапцаров як митець зростав у боротьбі з фашизмом. За життя вийшла лише одна збірка його віршів – «Пісні мотору» (1940), але вона принесла йому світову славу. Домінуючі в ній символи – пісня, свобода, незалежність, гуманізм – спрямовані проти насильства, соціальної несправедливості, утисків особистості.

Н. Вапцаров закінчив гімназію у Розлозі (1924–1926 рр.) та морське училище у Варні (1929 р.). Тут він зробив перші кроки в поезії, опублікував вірші в молодіжних часописах «Борба», «Глобус», «Родина», «Българска реч».

Душа поета-новатора прагнула до чогось казкового, незвичайного, до метерлінківського «синього птаха» в життєвому «мороці». Н. Вапцаров волів будь-що вирватися із жорстоких лабет життя. «Імпресії з пароплава Бургас» поет написав в Олександрії, під час подорожі до якої його вразила неповторна краса острова, де йому вчувалися пісні Сапфо, сповнені чар і бурхливої симфонії Чорного моря, з акордами далеких рідних степів та Балканських гір.

Панівні мотиви поезії Н. Вапцарова – любов, спогади, скорбота, самота, Вітчизна – відображають меланхолійний настрій ліричного героя, передають почуття кохання, яке приносить гармонію душі. Поетичному світові митця притаманна діалогічність і кінематографічність, фрагментарність, монтажність побудови твору. У 1931–1935 роках він захопився театром, писав

п'єси, створив драму «Хвиля», зіграв в аматорському театрі, де був і режисером, понад п'ятдесят ролей (у п'єсах А. П. Чехова та Ж.-Б. Мольєра). Н. Вапцаров написав також дві п'єси – «Бунт» і «Очікування» (1937 р.) – для оголошеного Софійським радіо конкурсу одноактної п'єси. У центрі уваги митця-гуманіста – творча особистість, яка мріє про свободу та справедливість. Його драма «Хвиля, що вирує» побачила світло сценічної рампи лише через двадцять років після написання – 1945 року. У ній прозвучали мотиви улюбленого драматурга Н. Вапцарова – Ібсена, який приваблював митця своїми сценічними ефектами.

Пройшовши важкий життєвий шлях, він виробив своє поетичне кредо, втілене у своєрідному поетичному маніфесті під назвою «Віра»:

Може ви хочете
Знищити віру
Віру в майбутнє
Мою непокірну,
Ту мою віру,
Що завтра настане
Прекрасне життя
Розумне, жадане?!

.....

Міцно броньована
В грудях вона є,
І бронебійних патронів
Для неї
В світі нема!
В світі нема!

[Павличко 2006, с. 207, 211].

Ніхто ще до нього в болгарській літературі не говорив так голосно, так впевнено про духовний стимул боротьби, про загартовану, цільну, мов кремій, віру. У цьому моральному максималізмі слід шукати творчі зв'язки болгарського поета з П. Яворовим, з драматичним самозреченням і пошуком найвищої істини, на

що здатні лише сильні духом особистості. Проте, якщо в ранній поезії він оспівував людину з розбитими ілюзіями, бунтаря, са-мітника, захоплювався тонким ліризмом П. Яворова, то тепер вступив з ним у полеміку, засуджуючи його песимізм.

Вірш Н. Вапцарова «Не бійтеся, діти» – це своєрідна відповідь П. Яворову на його вірш «В годину синьої імлі», основним акордом якого було гасло «Діти, я боюся за вас». А Н. Вапцаров на перспективу розвитку суспільства у боротьбі старого світу з новим відповів: «Хай не лякає вас, діти, завтрашній день». Він зобразив майбутнє покоління як суспільство вільних людей на оновленій землі. Віра Вапцарова – це духовна натхненниця поета, втілення найвищих цінностей – людини, життя і прийдешнього: «Ми будемо співати ще радісних пісень і славити людину, і славити новий день».

Як справедливо стверджує Р. Ликова, «праця в поезії» Н. Вапцарова живе у тисячі перевтілень: праця – віра, праця – ідеологія, праця – нове світосприйняття, гарна праця – історична закономірність, важіль, що рухає колесо історії, відкриває шлях у безкрайність, демонічна сила дерзання та польоту [Ликова 1959, с. 205].

Поет прагнув охопити всю складність психології нової людини. Герой поезії Н. Вапцарова, данківське серце якого дарує світло народові, – людина внутрішньо складна, часом суперечлива. В естетичних уявленнях поета ліричний герой – це передусім жива людина. У статті «Про творчість наймолодших» Н. Вапцаров розкритикував поетів за однобічне, схематичне зображення людини: «Здебільшого наші герої чи зовсім білі, чи зовсім чорні» [Вапцаров 1959, с. 193].

П. Тичина не випадково першим ознайомив українського читача з поезією Н. Вапцарова, який, творчо засвоївши традиції народної поезії та шляхи досягнення революційної лірики, вніс у болгарську поезію нові теми й образи, свій оригінальний стиль. Болгарського та українського поетів об'єднує прагнен-

ня до активної участі в житті суспільства. Показовими стосовно до цього є рядки з відомого вірша П. Тичини «Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу!» і початок вірша Н. Вапцарова «Віра»: «Ось – я дихаю, працюю, живу...» [Вапцаров 1959, с. 231]. Спільні риси поетичного світу допомогли українському поетові влучно передати дух вапцаровської поезії «Віра».

«Летял бих
Със пробна машина в небето,
Бих влезнал във взривна ракета, самичък
Бих търсил
В простора
Далечна планета

[там само, с. 24].

У перекладі П. Тичини:

Злетів би
У небо я в пробній машині
Туди де планети,
В ракеті б
Я врзавсь...»

[Вапцаров 1961, с. 35].

П. Тичина головний акцент зробив на героїчному пафосі рядків, напруженості дії, карбованому ритмі вірша Н. Вапцарова «Віра». Багата й різноманітна образність і ритміка віршів болгарського поета завжди підпорядковувались їх ідейно-емоційному змістові. Якщо в поезії широкого епічного плану звучить класичний вірш, то і в поезії про Іспанію – ритміка іспанського народного романсу, якщо в поезії-бесіді чути «нового часу вірш» вільного розміру, що наближається до тонічного, то в поезії народного характеру – мелодію народної пісні. Усе це робить творчість Н. Вапцарова зрозумілою і близькою читачеві. Людина, патріот, демократ, революціонер – ось ті ідейно-естетичні параметри, що визначають ак-

туальність творів поета. Перед людством сьогодні на повний зріст рельєфно вимальовується постать болгарського поета-гуманіста, поета-антифашиста Н. Вапцарова, який втілює у собі як національні риси незламного героїчного духу болгарського народу, так і загальнолюдські чесноти прогресивної творчої особистості ХХ ст., відшліфовані історією та сучасністю.

Ось чому кожне нове покоління українських поетів звертається до життєдайних джерел його творчості, прагнучи збагнути глибини революційного мистецтва, знайти в ньому близькі, співзвучні своїй добі, образи, теми, музику нового дня. Тому цілком закономірно, що творчість Н. Вапцарова нерідко привертала увагу видатних художників слова, у тому числі глашатає болгарсько-українського єднання П. Тичини, неповторного поета-лірика В. Сосюри, автора поетичної збірки, гімну співдружності наших народів «Драгі друзарі» П. Воронька та цілої плеяди поетів нового покоління – 1960-х років. Останній, до речі, присвятив у цій збірці Н. Вапцарову поему «Поєдинок». Так, колектив львівських авторів, поетів та перекладачів узявся за відтворення українською мовою багатоголосся поезії цього болгарського митця («Пісні про людину» переклали Д. Павличко, Р. Братунь, В. Лучук, Ю. Малявський, Д. Молякевич, В. Колодій, М. Петренко), готуючи ґрунт для глибинного сприйняття його «Пісень мотора», де поет звернув до майбутніх поколінь Землі, які впевнено освоюють неосяжні простори космосу. Принагідно хотілося б зазначити, що поезію Н. Вапцарова було перекладено п'ятьмастами мовами світу.

Час сформував постать митця, немов різьбяр, відсікши все випадкове, несуттєве, наносне. У чому ж секрет творчої енергії та магнетизму життєдайного слова болгарського поета-антифашиста Н. Вапцарова, посмертно нагородженого Міжнародною премією Миру? Автор «Пісень мотора» зумів вловити дух своєї епохи і передати його своєрідно, «по-вапцаровськи». Творча стихія нового часу піднесла поета на хвилі буремних ре-

волюційних подій і водночас зробила його «сучасником» майбутнього, поставивши його ім'я в один ряд з іменами таких всесвітньо відомих діячів мистецтва, як Юліус Фучик, Федеріко Гарсія Лорка, Муса Джаліль, Антуан де Сент-Екзюпері. У його поезії відбилися прагнення та мрії нової Людини – робітника, патріота, борця. Творчо засвоївши багатство й розмаїття стильових пошуків митців своєї доби, Н. Вапцаров створив свій оригінальний стиль на ниві нового мистецтва. В останню мить життя, за кілька хвилин до розстрілу, болгарський поет знайшов у собі духовні сили залишити людям «зерно» своєї віри у світле майбутнє. Про це свідчать яскраві сторінки документальної повісті Н. Хрістозова «Гарнізонне стрільбище». Голос Н. Вапцарова чути в поезії письменників як старшого покоління – Мл. Ісаєва, В. Ханчева, П. Матєва, Г. Джагарова, Д. Методієва, так і молодшого – Л. Левчева, Є. Євтімова, Д. Дамянова, М. Шопкина, – у поезії, сповненій віри в Людину, історичного оптимізму, морально-етичного максималізму.

Н. Вапцаров був цільною, гармонійною особистістю, «антени» творчості якої були спрямовані в атмосферу мікрокосмосу людської душі та макрокосмосу людства, що робить його співзвучним прогресивному мистецтву сьогодення. «Я не засну і не заснуть вони, і ти не будеш спати, людство!», – заявляє автор «Антен», відстоюючи активну позицію митця в суспільстві. Саме ідейно-естетичні погляди зближують болгарського поета з художнім світом слов'янських поетів ХХ ст., у тому числі й з українськими. Видана у 1981 році збірка поезій Н. Вапцарова «Пісня про людину» у перекладі Д. Павличка – це своєрідний діалог поетів двох народів крізь літа. «Думати про Николу Вапцарова – це думати про трагедію та велич двадцятого століття. Жорстоке й буремне, воно дало людей, що навіки залишаться зразками чесності, громадської відваги, натхненної посвяти гуманістичним ідеалам, суворого служіння рідному народові», – пише у вступному слові до цієї збірки Д. Павличко [Вапцаров 1981, с. 5].

Інтерпретація поетичного світу Н. Вапцарова, здійснена Д. Павличком, – результат багаторічної напруженої праці поета-перекладача, який прагнув відтворити ідейно-естетичну домінанту оригіналу, розглядаючи його як цілісне літературне явище, репрезентант свого рідного мистецтва. Нерідко перекладача порівнюють із режисером, часом з актором, піаністом. Болгарський дослідник Тончо Жечев відзначив ще одну суттєву рису творчості перекладача. «Перекладач, – підкреслює він, – є вищим родом критики, переклад на іншу оригінальну мову, так само як критика, є вищим родом перекладу літературного твору, з мови творчої спонтанності на мову свідомої творчості, на мову ідей. Все невідкладнішою стає необхідність усвідомлення видавцем, перекладачем і дослідником, що твір духу й культури одного народу можна збагнути на всіх рівнях і в усіх площинах, коли бачиш його у зв'язку з цілісною системою, у якій він народився, розвивався, у зв'язку з історією його інтерпретації...» [Вапцаров 1959, с. 5].

На наш погляд, перекладач повинен володіти вправністю і режисера, й актора, і піаніста, і літературного критика, й історика, щоб досягнути рівня синтетичного, художнього та наукового світосприйняття нашого сучасника. Підтвердженням цього є перекладацька майстерність Д. Павличка. Кожен твір Н. Вапцарова він сприймав як ідейно-естетичну єдність змісту і форми та прагнув передати неповторну самотність поета-побратима. Болгарський письменник вбачав відродження людини у творчій праці, у вірі в прогрес, що зближує його естетичне кредо з художнім світом поета-перекладача Д. Павличка: «Усе для Життя я зробити готовий: я сів би у першу, в пробну ракету...» («Віра»). Ліричним героєм творів як болгарського, так і українського митців, є активний борець – плоть і кров людини-діяча. Його титанічне «Я» трансформується в образі «земної» особистості, подібно до героя А. Сент-Екзюпері, який «відчуває аеродром як поле селянин»,

любить «повсякденну працю небесного орача». Космос праці мозолястих рук селянина, які «тримають в долонях Сонце», – одна із хвилюючих тем Д. Павличка (вірш «Космос», присвячений І. Давидкову; «Ти земле, я – твій сіяч»). Романтик Землі, «сіяч зерен-зірок», який схиляє Небо до Матері-Землі, український поет не випадково з таким натхненням перекладав вірш Н. Вапцарова «Романтика» – гімн новим моторам, що стрілою злітають у синє небо і сиплють мирним дощем золоте зерно на спрагли поля. Земля і Небо в їхній творчості – увесь Всесвіт, підвладний людині, де вона володар і творець:

Я прагну створити
Сьогодні
Поєму,
Щоб дихали
В слові
Моєму
Новітні часи.

.....

Я вас питаюся
Скажіть,
Навіщо
Плакати,
За давньою
Романтикою скиглити?
Мотори в небесах –
Ось вам романтика,
Ось горда пісня,
Що в просторах лине.

.....

Хай пісня їх
Згори летить, як мрія
Як праці й волі
Знамено

[Вапцаров 1981, с. 28].

Н. Вапцарова глибоко хвилювала як доля своєї країни, так і доля Мексики, Іспанії, Техасу, Китаю. У житті їхніх народів він бачив частку власного життя і їх визвольній боротьбі присвячував свою поезію. Міжнаціональні мотиви цієї поезії зближують її з поетичним світом Д. Павличка, якому також була небайдужа доля трудівників Чилі («До робітників Чилі»), якій він передвіщає «Сонце перемоги», і героїчного В'єтнаму, з яким він «зв'язав долю вогняну», і Куби, якій дарує поетичну «Пальмову віть». Лірико-емоційний настрій власної творчості й глибоке чуття внутрішньої енергії вірша болгарського митця визначили майстерне відтворення ідейно-естетичного заряду «Двобою» Н. Вапцарова:

Я тут,
Я там
Сяга мій лет
Душі алжирця-носія.
Техаський робітник,
Поет...
Це я, це я!

[Вапцаров 1981, с. 32].

Перекладаючи вірші-перестороги, що звучали в ефірі в суворі роки боротьби з фашизмом, «де замість рими», «напудрених слів» чути було вибухи «пекельного снаряду кров'ю написаних слів», Д. Павличко намагався зберегти їхню простоту і лаконізм думки, колорит народної розмовної мови, звертаючись до діалогів, диспутів, до хроніки («Хроніка», «Сільська хроніка», «Кіно»), до засобів інших видів мистецтва, зокрема кінематографа (монтаж, динаміка руху, деталь крупним планом), до введення в тканину твору публіцистики. Слово-гасло, слово-снаряд Н. Вапцарова спрямоване проти ворогів людства, ворогів прогресу, на захист миру. «Тож гасло в нас одне: З терором геть!», – звучить в унісон з емоційним зарядом поезії самого Д. Павличка, одна зі збірок якого має назву «Любов та ненависть».

Слід відзначити, що чим цікавіший поет-перекладач у своїй оригінальній творчості, тим своєріднішою стає його інтер-

претаторська майстерність. Про це свідчать взаємодоповнювальні зв'язки Н. Вапцарова з П. Тичиною, який наголошував на епічності поезії болгарського митця, В. Сосюрою та Д. Павличком – авторами сучасного прочитання його творів, переклади яких пройняті глибоким ліризмом («Весна білокрила», «Весна на заводі», «Пісня дружини», «Прощальне» та ін.), де в лірико-романтичній манері оспівана віра в перемогу свободи духу людства, що характеризує і їхню власну поезію. Досить порівняти український переклад Д. Павличка лебединої пісні Н. Вапцарова – вірша-присвяти дружині «Прощальне», написаного болгарським поетом за кілька годин до розстрілу, з оригінальною лірикою Д. Павличка.

У сни твої приходить я буду
Як несподіваний, далекий гість.
Не залишай мене на дворі, люба,
Дверей не зачиняй й не бійся.

Нечутно увійду, тихенько сяду,
Побачу в п'їтьмі постать молоду.
Коли тобою погляд свій нарадую,
Тебе я поцілую й відійду

[Вапцаров 1981, с. 119].

Коли мені не допоможуть вірші,
То вже не допоможуть лікарі.
У сни свої благословенні й віщі
Я відійду самотньо на зорі.

Тоді прийди кохана, кроком тіні,
Та серце ти за тим собі не рви,
Що все життя віддав я Батьківщині
Тобі ж – пучок могильної трави

[Павличко 1979, с. 50].

У поезії Н. Вапцарова, присвяченій періоду гайдуцького руху проти османського ярма, Д. Павличко прагнув зберегти мело-

дію народної пісні («Пісня», «Гайдуцька»), в поезії соціально-публіцистичного характеру – передати «вапцаровський», «нового часу вірш», розкутий, вільний, мелодію розмовної мови. У його перекладі вірш Н. Вапцарова «Ботев» звучить сучасно, у ритмі нової доби, органічно сполучаючись з оригінальним віршем – портретом болгарського поета-революціонера, створеним самим перекладачем («Портрет Ботева»).

Поет-перекладач Д. Павличко, зберігши форму жвавого діалогу-полемики, шляхом нагнітання ритму дії, гостроти суперечки, вмонтовуючи публіцистичні звороти мови, підкреслив основний висновок «поєми життя» болгарського поета-революціонера: «народні турботи життя – оце Ботев, оце тобі ціла поема!» Спільність художніх засобів, образних світів допомогла Д. Павличку правильно передати дух вапцаровської поезії, в якій на повен голос звучить думка про духовний стимул боротьби за свободу, про загартовану несхитну віру у світле завтра: «Міцно броньована в грудях вона, і бронебійних патронів в світі для неї нема» («Віра»).

Саме безмежна віра в людину-трударя, в її творчий потенціал робить поезію Н. Вапцарова глибоко національною і водночас загальнолюдською, традиційною і новаторською, спрямованою в майбутнє. Як слушно відзначив Б. Олійник, здійснені Д. Павличком переклади творів Н. Вапцарова доводять, що він настільки «автономний», настільки «біологічно болгарський», що можна говорити про нього як про глибоко національного поета світового масштабу. Образ Н. Вапцарова і як митця, і як особистості органічно вписується в художній світ українських майстрів слова. І цей творчий зв'язок не випадковий. Н. Вапцаров, як свідчать спогади його дружини та соратниці Бойки Вапцарової, а також його земляків, активно цікавився творчістю Т. Шевченка й у 1939 році був присутній на вечорі у «Слов'янській бесіді», присвяченому річниці від дня народження видатного українського поета. А благодєвградці ще пам'ятають постанов-

ку в кочериновському робітничому театрі «Наймички» Т. Шевченка, здійснену Н. Вапцаровим.

Продовжуючи й розвиваючи традиції Христо Смирненського, який оспівував революцію як відкритий барикадний бій, Н. Вапцаров зацентрував увагу на залученні селянина, робітника, інтелігента до справи революції, на формуванні свідомості нової особистості, на складності цього процесу. Це, очевидно, визначило і його інтерес до драматургії – і як автора п'єси «Дев'ятий вал», і як режисера-постановника, який звернувся до відомого йому репертуару софійського Народного театру, а також Варни й Русе. П'єса «Наймичка» (інсценування І. Тогобочного за мотивами поезії Т. Шевченка, перекладена болгарською мовою П. Скопаковим), яку бачили в аматорському театрі в Кочериново, мала великий успіх у 1930-х роках саме на сценах цих театрів. Своєю ідейно-тематичною спрямованістю ця п'єса органічно вписалась у творчий світ болгарського художника слова, про що свідчить образ закріпаченої жінки в його творі «Мати».

Звернення до цілющого творчого джерела поетичної музи болгарського поета-антифашиста, поета-гуманіста Н. Вапцарова продовжується. Досить згадати ювілейний «Вапцаров лист» з нагоди 75-річчя від дня народження митця, де урочисто пролунав і вірш Д. Павличка «Никола Вапцаров», перекладений І. Давидковим болгарською мовою:

Стиха ти властно в мен се започати –
Верху сърцето ми е вписан той.
В кръвта си чувствам пулса на кръвта ти,
Която води думите на бой.

.....

Аз помня всичко, вписано в сърцето,
Убийците ти стрелят и по мен
За да е чисто над света небето,
Ще бдя на пост до сетния си ден!

[Павличко 1965, с. 77].

Нині, у рік сторіччя від дня народження болгарського митця-антифашиста, коли вандали – сплюндрували могили світоча духовної культури, на його захист пролунали голоси світу. На сторінках болгарського тижневика «Словото днес» своє обурення висловив відомий іспанський митець, кавалер ордена Свв. Кирила і Мефодія Мануел Муньо Ідалго. Він пригадав, як з нагоди сімдесятиріччя Н. Вапцарова під час Міжнародного форуму в Софії і Банско він разом із Любомиром Левчевим та Лучезаром Єленковим посіяв на його могилі житні колоски з ланів Кастилії, відзначивши, що його поезія і смерть будуть вічним підґрунтям духу людей, борців за свободу. Він пише п'єсу «Никола Вапцаров. Кривава борозна», яку невдовзі буде поставлено в Болгарії, а в листі зазначає: «Приєднуюсь до всіх болгар в протесті й обуренні» [Ідалго 2009, с. 1]. Сторіччя від дня народження Н. Вапцарова – це дата, внесена до календаря ЮНЕСКО за 2009 рік.

Спілка болгарських письменників порушила питання про створення Пантеону митців Болгарії – героїв, які загинули в ім'я захисту й піднесення духовного світу людини, суспільства, нації. Як влучно зауважив український поет М. Сингаївський у вірші «Клич Вапцарова, 1942 рік», «А спрагле слово знову зацвіло. Душа Вапцарова у нім розквітла» [Сингаївський 1984, с. 70]. Свідченням цього є «Антологія болгарської поезії» у перекладах Д. Павличка, що вийшла у 2006 році у видавництві Соломії Павличко «Основа». Таємниці невмирущої сили слова поета-демократа Н. Вапцарова й надалі відкривати дослідникам сучасного літературного процесу, адже лише органічна єдність революційної спадщини й новаторства є запорукою динаміки розвитку мистецтва.

ЛИТЕРАТУРА

- Антологія болгарської поезії / Пер. Д. Павличка. – К., 2006.
- Вапцаров Н.* Пісні про людину. – Л., 1961.
- Вапцаров Н.* Събрани съчинения. – София, 1959.
- Идалго М. М.* Писмо от Испания. Присъединявам се към всички българи // Слово днес. – София, 2009. – Бр. 10. – С. 1.
- Ликова Р.* Лирическият герой в поезията на Вапцаров // Език и литература. – 1959. – № 6.
- Павличко Д.* Антологія болгарської поезії / Пер. з болг. Д. Павличка. – К., 2006.
- Павличко Д.* Избрани стихотворения и поеми / Прев. И. Давидков. – София, 1965.
- Павличко Д.* Таємниця твого обличчя. – К., 1979.
- Сингаївський М.* Лоза і камінь. Болгарська книга. – К., 1984.